

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОЯВУ АГРЕСІЇ

Останнім часом вивчення проблеми агресивної поведінки стає все більше популярним напрямом дослідницької діяльності психологів. У Європі й Америці регулярно проводяться симпозиуми та семінари з цієї проблематики, що є цілком природним, оскільки у цій цікавій, складній та інтенсивно досліджуваній галузі залишається безліч невирішених проблем і питань. Серед них – питання про природу та джерела агресії, її внутрішні та зовнішні детермінанти.

Загальні аспекти агресивної поведінки людини, її сутності та витоків глибоко досліджені вітчизняними та зарубіжними вченими (Л.М. Аболін, А. Ассінгер, А. Бандура, Л. Берковіц, Р. Берон, Ф.Б. Березін, О.О. Бо-дальов, І.Б. Бойко, Л.Ф. Бурлачук, В.В. Горінов, І.В. Горшков, Д.М. Давидов, Є.Г. Дозорцева, М.О. Качасва, Є. Керрол, С.Л. Кравчук, І.В. Крук, К. Лоренц, Л.О. Пережогін, Ф. Ріман, Д. Річардсон, А.М. Сто-ляренко, Б.В. Шостакович та ін.).

Правові аспекти агресивності й агресії, пов'язані з психологічними особливостями особистості, специфікою діяльності працівників ОВС, знайшли своє відображення в дослідженнях В.Г. Андросюка, Л.М. Балабанової, В.О. Лефтерова, Т.Р. Морозової, О.В. Тімченка та ін.

У зв'язку з викладеним існує нагальна необхідність дослідження детермінант агресивної поведінки працівників ОВС, визначення напрямів попередження неправомірних агресивних проявів серед працівників ОВС та шляхів формування здатності до правомірного застосування сили, примусу, спеціальних засобів і табельної вогнепальної зброї у службовій діяльності.

У зарубіжних і вітчизняних психологічних дослідженнях аналізуються особливості впливу певних ситуацій на агресивність людини (А.Г. Амбрумова, О.Г. Антонова-Турченко, Н.М. Ануфрієв, О.І. Донцов, О.А. Донченко, О.Б. Елькінбард, Е.Л. Носенко,

Т.А. Полозова, Т.М. Титаренко, А.І. Чоботарь, Г. Сільє, О.В. Татенко, Л.М. Юр'єва, R.S. Lazarus, P.A. Resick, S. Rosencweig, Feshbach, H. Kaufmann, H. Werbkі та ін.). Установлено, що імпульсивні (чи експресивні) прояви агресії людини часто є реакцією на певні ситуації (Л. Берковіц). Результати лабораторних експериментів зарубіжних психологів свідчать, зокрема, про сильний вплив прямої провокації, вербальної чи фізичної, на актуалізацію агресії (Р. Берон, Д. Майерс, Д. Річардсон).

Значна увага приділяється розгляду функціонального призначення проявів агресії особистості (Е. Аронсон, М.Д. Левітов, К. Лоренц, Н.Ю. Максимова, К.Л. Милютіна, А.О. Реан, З. Фрейд, Е. Фромм, З. Шасварі, А. Bandura, R.H. Walters, J. Dollard, L. Doob, (S. Feshbach), N.E. Miller, H.O. Mowrer, B.G. Rule R.R. Sears, H.J. Kornadt, L. Valzelli, та інші).

Численні дослідження присвячені вивченню вірогідної схильності до антисоціального агресивної поведінки психопатів (Н.В. Алікіна, П.Б. Ганушкін, О.В. Кербіков, О.Е. Лічко, В.Ф. Матвеев, Ю.В. Попов, Н.І. Фелінська, О.Е. Фрейєрова Б.В. Шостакович та ін.).

У пошуках причин прояву та механізмів агресії проводилися різноманітні дослідження, які умовно можна розділити на біологічні, соціальні та психологічні. Вони по-різному визначають сутність агресії та пояснюють її причини й механізми. Біологи відзначають зміни медіаторного обміну, що характерні для агресивної поведінки; пов'язують агресивність з морфологічними змінами головного мозку; соціологи привертають увагу ролі змін у "навчанні" агресії; інші виводять агресивність із суто психологічних механізмів.

Основні теоретичні підходи до вивчення агресії наведені в порівняльній таблиці 1.

Таблиця 1.

Порівняльна таблиця теоретичних пояснень агресії

Теоретичний підхід	Представники	Розуміння агресії
Біологічні пояснення		
Етологія	К. Лоренц (Lorenz, 1974), Мумендей (Mummendey, 1996)	Внутрішня енергія
Соціобіологія	Дарвін (1859), Дейлі й Уїлсон (Daly & Wilson, 1994), Басс і Шейклфорд (Buss & Shakelford, 1997)	Продукт еволюції
Генетика поведінки	Майлз і Кері (Miles & Carey, 1997), Ді Лалла і Готтесман (DiLalla & Gottesman, 1991)	Спадкована схильність
Психологічні пояснення		
Психоаналіз	З. Фрейд, А. Адлер, Г.Маркузе	Інстинкт руйнування
Фрустраційна теорія агресії	Маркус-Ньюхалл, Педерсен, Карлсон і Міллер (Marcus-Newhall, Pedersen, Carlson & Miller, 2000), Л. Берковіц і Ле Паж (L. Berkowitz & Le Page, 1967)	Цілеспрямоване спонукання
Когнітивний Неоасоціанізм	Л. Берковіц (L. Berkowitz, 1989)	Реакція на негативні емоції
Модель переносу збудження	Шехтер (Schachter, 1964), Зілманн (Zillmann, 1979)	Результат нейронального збудження

Соціально-когнітивний підхід	Хьюсманн (Huesmann, 1988, 1998), Гуерра (Guegga, 1997), Ерон (Eron, 1994)	Функція переробки інформації
Теорія навчання	А. Бандура (A. Bandura, 1983).	Результат навчання через підкріплення й наслідування
Модель соціальної взаємодії	Тедеші й Фелсон (Tedeschi & Felson, 1994), Андерсон (Anderson, 1998)	Результат процесу прийняття рішень

На підставі аналізу основних теорій, що пояснюють природу агресії, можна дійти наступних висновків:

- механізми прояву агресії складні та багатогранні, пояснити їх можна тільки комплексом нейрональних, біологічних, фізіологічних, морфологічних, соціальних і психологічних чинників;
- агресія може бути не тільки жорстокою, але й нормальною реакцією індивідуума в ході боротьби за виживання;

- агресивні дії можуть бути послаблені або спрямовані в соціально прийнятні рамки за допомогою позитивного підкріплення неагресивної поведінки, орієнтації людини на позитивну модель поведінки, усунення умов, що сприяють агресії.

На нашу думку, психологічними детермінантами виникнення агресії є вплив відповідних провокуючих об'єктивних та суб'єктивних чинників і факторів, серед яких слід виділити:

Індивідуально-психологічні:

- властиві особистості негативні риси характеру (негативізм, жадібність, жорстокість, хитрість, заздрисність, інтелектуальна неповноцінність, слабка воля, емоційна нестійкість, ригідність, підозрілість тощо);

- деструкція особистості, патологія рис характеру;

- особистісні негативні установки (знецінення моральних, правових, естетичних й етичних норм, ексцентричні переконання (наприклад, параноїдальні ідеї) тощо), відсутність позитивних життєвих устремлінь і цілей;

- інтенсивний негативний настрій з невідреагованими емоціями (гніву, люті, образи, злості тощо).

Психофізіологічні:

- перевага моторного рухового компонента над розумовим і сенсорним;

- невротичні реакції;

- перевага процесів збудження над процесами гальмування тощо

- нездатність витримувати тривале емоційне напруження

- нездатність до тривалого напруження сенсорних систем в умовах монотонії тощо.

Психофізичні:

- важкі хронічні та соматичні захворювання;
- психічне й фізичне перевтомлення;
- черепно-мозкові травми (ушкодження визначених ділянок головного мозку (амігдали), вентромедіальних ядер гіпоталамуса) тощо.

Психолого-педагогічні:

- психологічна некомпетентність особи;
- відсутність індивідуального підходу до особистості;

- неадекватність виховних заходів;

- байдужість, нетактовність, дратівливість по відношенню до особистості з боку її оточення;

- заниження оцінки діяльності та блокування особистісного зростання;

- відмова у своєчасній допомозі особистості та незрозуміння її емоційного стану;

- навчання агресивному поведінню;

- зловживання батьками покаранням, їхнє жорстоке ставлення тощо.

- *Соціально-психологічні фактори:*

- несприятливі умови взаємодії особи зі своїм найближчим оточенням, у родині та у професійній діяльності;

- прагнення уникнути тиску обов'язків та вимог;

- образа на долю та конкретних людей;

- важкий емоційний клімат у родині (алкоголізація близьких, незрозуміння з боку інших, систематичні конфлікти тощо).

Статті 15 і 15' Закону України "Про міліцію" вказують, "що працівник ОВС як крайню міру може застосувати табельну вогнепальну зброю".

За Е. Фроммом □□□, існує два типи агресії – доброякісна та злоякісна, але враховуючи те, що юридична психологія (від латинського – juris) вивчає прояви та використання психічних закономірностей, психологічних знань у сфері правового регулювання й юридичної діяльності, ми вважаємо за доцільне виділити такі типи агресій працівників ОВС, як правомірні (доброякісна) та неправомірні (злоякісна).

Так, під *правомірною агресією працівників ОВС* ми розуміємо емоційно-вольову реакцію працівника ОВС на небезпеку, протиправну дію, несправедливість, загрозу життєдіяльності (особисту або для оточуючих), що забезпечує правовий і фізичний захист суб'єктивної й об'єктивної реальності особистості та довкілля або активні дії та вчинки працівника з метою запобігання можливому злочину.

Серед *видів правомірної агресії*, притаманних працівнику ОВС, слід виокремити такі:

псевдоагресія ігрова [6, с. 358] – це навчально-тренувальна ігрова агресія, що не має ніякої руйнівної мети й ніяких негативних мотивацій (гнів, ненависть), її мета – удосконалення майстерності та спритності, формування швидкості реакції та здатності до прояву правомірного примусу у службовій діяльності;

захисна агресія – відповідна реакція працівника на протиправну дію або несправедливість, що заподіяла страждання йому чи оточуючим;

наступальна агресія – уміння працівника ОВС проводити наступальні рішучі правові дії проти правопорушників, з метою припинення та розкриття злочину або з для переслідування особи, яка тікає з місця події, чи правопорушника, якого застали на місці події;

фізична – активна–пряма – це використання фізичної сили проти правопорушника, з метою його затримання або припинення злочину;

фізична – пасивна–пряма – здатність працівника ОВС фізично, наприклад, фактом своєї мужності, не дозволити людині, яка порушує закон, досягти бажаної мети або зайнятися бажаною протиправною діяльністю;

інструментальна – активна–пряма – це використання предметів спеціального призначення, табельної вогнепальної зброї, з метою попередження або припинення злочинів (для затримання особи, яку застали при вчиненні тяжкого злочину, – статті 15, 15¹ Закону України “Про міліцію”) [2];

психологічна агресія – свідомий (прямий або непрямий) психологічний вплив на особистість правопорушника в разі, якщо метою цього впливу є досягнення певної правової мети – припинення можливого злочину.

На нашу думку, *психологічний механізм прояву правомірної агресії* працівників ОВС – це сукупність психічних процесів, що регулюються волею, тобто відчуття, сприйняття й усвідомлення особою оперативно-складної ситуації, яка вимагає прийняття рішення стосовно правомірного застосування засобів впливу.

Таким чином, *психологічними детермінантами прояву правомірної агресії* працівниками ОВС є сукупність об’єктивних та суб’єктивних факторів, що базуються на вимогах Конституції України, Закону України “Про міліцію” та нормативних документів МВС України, регламентуючих діяльність органів внутрішніх справ.

Схематично *психологічні детермінанти прояву правомірної агресії* можна зобразити так:

1. Виникнення оперативно-складної ситуації, що вимагає правомірного застосування сили (зовнішній об’єктивний фактор).
2. Постановка завдання перед працівником ОВС (зовнішній об’єктивний фактор).
3. Підготовчий етап вирішення завдання працівником ОВС (комплекс внутрішніх суб’єктивних факторів, а саме: мотиви (наприклад, “для виконання своїх функціональних обов’язків я повинен припинити злочин”), установки (наприклад, “я повинен вижити”, “я повинен затримати злочинця”), мета (наприклад, “я хочу затримати злочинця, аби запобігти загостренню оперативно-складної ситуації”), досконале знання правових аспектів діяльності, професійно-психологічна готовність до правомірного застосування сили (прояву правомірної агресії)).
4. Прийняття рішення стосовно виду й форми прояву правомірної агресії (внутрішній суб’єктивний фактор).
5. Безпосереднє вирішення завдання (сукупність зовнішнього об’єктивного та внутрішнього суб’єктивного факторів).

Під *неправомірною агресією працівника ОВС* ми розуміємо емоційну, афективну реакцію особистості на конфліктні екстремальні та негативні ситуації, коли особа втрачає контроль над собою та своїми емоційними проявами, не здатна до вольової регуляції поведінки, що може спричинити негативні

наслідки для самої особистості та для навколишнього середовища.

Видами неправомірної агресії є:

неправомірна фізична агресія (катування, умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення, умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, що завдали фізичного болю й не спричинили тілесних ушкоджень);

сексуальна агресія (зґвалтування);

неправомірна інструментальна агресія (убивство, поранення, нанесення тяжких тілесних пошкоджень спеціальними засобами або предметами);

неправомірна вербальна агресія (приниження гідності, словесні образи тощо);

неправомірна психологічна агресія (погроза вбивством, неправомірні методи психологічного впливу, залякування, різні форми психічного примушення до скоєння протиправних дій, доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, систематичне приниження її людської гідності) тощо.

Психологічними детермінантами прояву неправомірної агресії є сукупність об’єктивних та суб’єктивних факторів, що базуються на перевазі процесів збудження над процесами гальмування, особистісній слабкості, на невмінні особистості стримувати свої потяги, негативні емоції та здійснювати контроль над своєю поведінкою тощо.

Неправомірна агресія карається статтями 115-129 Кримінального кодексу України.

Під впливом службової діяльності особистість працівника ОВС зазнає суттєвих змін: висока емоційна напруженість роботи працівника ОВС, пов’язана з негативними емоціями (роздратуванням, негативізмом), необхідністю їх придушення, тривалою відсутністю можливості для психоемоційної розрядки суттєво впливає на особисте життя, риси характеру працівників, поведінку вдома й на роботі.

Формування в курсантів і працівників ОВС (зі схильністю до неправомірної агресії) професійно-психологічної готовності до правомірного застосування сили у службовій діяльності – це складний, довготривалий, багатокомпонентний процес, що залежить, у першу чергу, від самої особистості, тобто від її усвідомлення та мотиваційної переконаності щодо необхідності зміни негативних форм поведінки, її бажання змінитися, від ступеня довіри до психолога. Цей процес забезпечить поетапний розвиток професійної усталеності та більшу ефективність правоохоронної діяльності.

Проаналізувавши особливості професійної діяльності та нормативні документи МВС України, ми дійшли висновку, що до переліку індивідуально-психологічних особливостей працівників оперативних підрозділів ОВС необхідно ввести таку характерологічну особливість, як “правомірна агресія”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бэррон Р., Ричардсон Д. Агрессия.: Пер. с англ. – СПб.: Питер, 1997. – 336 с.: ил.
2. Закон України “Про міліцію” від 20. 12. 1990 р. № 565-ХІІ Доповнення в законі. – Наказ МВС від 28.08.92р. № 444.
3. Зелинский А.Ф. Криминальная психология: Научно-практическое изучение. – К.: Юринком

Интер, 1999. – 240 с.

4. Лоренц К. Агрессия: так называемое «зло»: Пер. с нем. – М.: Прогресс; Универс., 1994. – 272 с.

5. Морозов А.М. Классификация агрессии. В кн.: Серийные убийства и социальная агрессия: Материалы 2-й Международной научно-практической

конференции. – Ростов н/Дону: Изд-во ЛНПЦ «Феникс», С. 180-182.

6. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. – М.: ООО «Издательство АСТ-ЛТД», 1998. – 672 с.

7. Berkowitz L. Simple views of aggression // American Scientist. – 1969. P. 57; 372-388.

Подано до редакції 22.03.05

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются психологические детерминанты агрессии, типы и виды правомерной и не правомерной агрессии сотрудников милиции. Автор в статье предложил термины

«правомерная», «не правомерная» агрессия и «психологические детерминанты» правомерной и не правомерной агрессии.

SUMMARY

The article presents psychological determinants of aggression, types of militiamen's aggression (malignant and non-malignant) and psychological peculiarities of its

display. The author introduces the terms “malignant” and “non-malignant aggression” and “psychological determinants of malignant and non-malignant aggression”.